

9. Мурзаев Э.М. География в названиях. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Наука, 1982. – 176 с.
10. Никонов В.А. Краткий топонимический словарь. М.: Мысль, 1966. – 509 с.
11. Ономастика та етимологія: Збірник наукових праць на честь 65-річчя Ірини Михайлівни Желєзняк / Відп. ред. О.П. Карпенко. – К., 1997. – 258 с.
12. Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімії утворення). – К.: Наук. думка, 1991. – 268 с.
13. Чабаненко В. А. Великий Луг Запорозький: Історико- топонімічний словник / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 1999. – 331с.
14. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник – К.: Знання, 1998. – 432 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Маргарита Рязанцева – здобувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету “Кисловогілянська академія».

Наукові інтереси: мовознавство, ойконімія.

ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ КАРТИНИ СВІТУ

Ольга САЛАМАТИНА (Миколаїв, Україна)

Стаття присвячена дослідженню проблеми взаємодії процесів мислення людини і мови, а також розкриттю поняття “мовна картина світу” в рамках сучасної антропоцентричної парадигми.

The article is devoted to analyzing of the problem of cooperation of language and human mental processes. This paper also focuses on the explanation of the term “ the language picture of the world” according to the modern anthropocentrism-oriented science.

У мовних поняттях та категоріях закріплено результати пізнання людиною світу, усвідомлення надбань цивілізаційного завоювання простору і часових параметрів нашого буття. Людина усвідомлює себе в закономірних вимірах і в оточенні. Саме антропоцентричність мови, ідею якої заклад іще В. фон Гумбольдт [1], стала закономірним результатом вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником. Мова як об'єкт пізнання, абстрактна система зі структурними відношеннями елементів у рівневій організації перетворилася на об'єкт пізнання через суб'єкта-людину, коли важливими постали соціально-індивідуальні чинники впливу на її розвиток, функціонування людини в мові і мови в людському суспільстві. Ось чому у мовознавстві актуальною залишається проблема взаємодії процесів мислення людини і мови, яка і визначає функціонально-когнітивну домінанту лінгвістичних досліджень.

Когнітивний підхід до мовних досліджень повністю відповідає сучасній лінгвістичній науковій парадигмі, зосереджуючи увагу на суб'єкті (мовці). Цей підхід створює можливості визначити й відокремити одну від одної структури збереження мовної й немовної інформації у загальній структурі пам'яті, розмежувати індивідуальні та системні характеристики мовної компетенції індивіда й пояснити конкретні прояви в мовленнєвих актах індивідуальних особливостей структур збереження позамовної інформації в пам'яті мовця зв'язком і залежністю вербальної форми їх текстового представлення від системи певної мови й культурологічних особливостей її використання в окремих актах комунікації. Тим самим когнітивний підхід до мовних досліджень характеризується не тільки новими настановчо-пізнавальними принципами, а й „*новою реальністю*” для відображення й пояснення картини світу [5: 82-83].

Цей підхід представляє науковий інтерес не тільки тому, що він широко й різнобічно охоплює мовні явища, але й тому, що він здатний проникнути в суть цих явищ і виявити їх „*зсередини*” з точки зору окремого індивіда, тобто враховуючи людський фактор у мові.

Останнім часом все більше лінгвістів (О.В. Кравченко [5], Є.С. Кубрякова[6-8], М.М. Положин [10-11], А.М. Шахнарович [13] та ін.) пов'язують вирішення різноманітних питань лінгвістичної теорії і практики з вивченням особливостей представлення знань у мові, а, отже, з когнітивною діяльністю людини, під якою мають на увазі „*схоплення*” і встановлення змісту. Це своєрідний процес прояву когнітивної значущості мовного вираження, його інформативності: зміст вираження вважається в такому разі об'єктом когнітивної діяльності та когнітивних настанов. Результати когнітивної діяльності можуть пов'язуватися з утворенням системи змістів (концептів), які стосуються інформації щодо актуального або можливого розташування у світі, тобто того, що індивід знає, припускає, думає і/або уявляє про об'єкти дійсності та можливі світи і що входить у концептуальну

систему людини. Когнітивна діяльність як складова частина свідомості людини проявляється в певному культурному контексті, сильно обмежуючи набір допустимих „можливих світів”. На процедурах і результатах когнітивної діяльності можуть відбитися такі компоненти культури, як зміст міфів, етичні норми, політичні настанови, релігія тощо. Звідси й уява про когнітивну діяльність як про набір процедур, що переводять одну реальність людини в іншу [11: 105].

У широкому розумінні когнітивна діяльність – це діяльність, у результаті якої людина приходиться до певного вирішення або знання, тобто розумова діяльність, що веде до усвідомлення (інтерпретації) чого-небудь [10: 4]. Тому інколи когнітивна діяльність безпосередньо співвідноситься з поняттям лінгвокреативного мислення людини, виявляючи суть глибинного механізму розвитку мови, й перш за все з процесами, які супроводжують обробку інформації, спрямованої на утворення особливих структур свідомості. Зважаючи на те, що в когнітивній діяльності беруть участь різні системи переробки інформації, структури свідомості, що утворюються при цьому, нетотожні і залежать від каналу, по якому прийшла до людини інформація [11: 105].

У сучасній лінгвістичній ужиток міцно ввійшли такі кардинальні поняття, як „мовна картина світу”, „мовне бачення світу”, „наївна модель світу” і т.п., що беруть початок з антропологічних ідей В. Гумбольдта про мову як особливе бачення світу. Суть цього бачення полягає у тому, що у всій системі мови, її лексичному складі та граматичній будові відображається те, як людина бачить навколишній реальний світ і своє місце в ньому [1: 320]. Дослідниками неодноразово підкреслювався той незаперечний факт, що умови природного середовища проживання окремої мовної спільноти відіграють важливу роль у формуванні концептуальної системи тієї чи іншої мови [4; 5; 12].

Мовна картина світу, з одного боку, виступає, в кожний окремий момент свого історичного розвитку в функції, яка реєструє та інвентаризує все, що накопичено носієм тієї чи іншої мови. З когнітивної точки зору в мові позначається все те, що було осмислено й інтерпретовано при взаємодії людей або в актах пізнання світу. З іншого боку, оскільки свідомість людини з самого початку її виникнення орієнтована на спілкування і взаємодію з іншими представниками мовної спільноти, а тому і на передавання інформації назовні, мовна картина світу стає з моменту народження дитини вихідним комунікативним ресурсом для кожного мовця, базою, з якої в міру необхідності добувається матеріал для здійснення мовної діяльності. З цього випливає, що мовна картина світу – своєрідний підсумок розвитку мови і її майбутнє. Зберігаючи свою основу, вона водночас реагує на постійні зміни в житті суспільства. Інколи новий зміст вливається у старі форми, змінюючи при цьому співвідношення між позначуваним і означальним. Як справедливо вважає О.С. Кубрякова, наукова і наївна картини світу повинні знайти своє відображення, тому що вони вигадливо сплітають, формуючи цілісний погляд на світ [6: 35].

Напрямок у науці, об’єктом вивчення якого вважається людський розум, мислення та ті ментальні процеси і стани, що з ними пов’язані, отримав назву “когнітивізм”. Це наука про знання та пізнання, про сприйняття світу в процесі діяльності людей. Згідно з когнітивізмом, людина повинна вивчатися як система переробки інформації, а поведінка людини – описуватися та пояснюватися в термінах її внутрішніх станів. Ці стани фізично проявляються, спостерігаються та інтерпретуються як отримання, переробка, зберігання, а потім і мобілізація інформації для раціонального вирішення завдань. Оскільки вирішення цих завдань безпосередньо пов’язане з використанням мови, природно, що мова виявилася в центрі уваги когнітивістів. В когнітивістиці головна увага приділяється людській когніції, досліджуються не просто спостережувані дії, а їх ментальні репрезентації (внутрішні уявлення, моделі), символи, стратегії людини, які і породжують дії на основі знань; тобто когнітивний світ людини вивчається за її поведінкою і діяльністю, що відбуваються за активною участю мови, яка створює мовленнєво-мисленнєву основу будь-якої людської діяльності – формуючи її мотиви та настанови, прогножуючи результат [9: 7].

Переорієнтація наукових інтересів у сучасній лінгвістиці проявляється не тільки в перенесенні уваги від об’єкта до суб’єкта, але й у переході до вивчення одиниць, які відрізняються високим ступенем складності. Їх успішне вивчення вже стає не під силу

наявним раніше методам лінгвістичних досліджень. Щоб впоратися з назрілими завданнями, необхідно було перейти від одиниці поняття до виявлення всієї структури пізнавальних процесів. Так виникла когнітивна лінгвістика – наука про способи пізнання навколишнього світу і роль мови у їх застосуванні. Мова у цьому випадку розглядається як невелика частина того цілісного явища, яке ми намагаємося пізнати. Інакше кажучи, когнітивна лінгвістика – це новий лінгвістичний напрям, у центрі уваги якого знаходиться мова як когнітивний механізм, задіяний в репрезентації (кодуванні) та передачі інформації, при цьому когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища [11: 109].

Когнітивна лінгвістика входить до інтегральної міждисциплінарної галузі досліджень, яка отримала назву “*cognitive science*” – когнітивної науки, когнітології, або когнітології. Вона розвиває успадковану від лінгвістики, філософії, психології класичну проблему зв'язків між мовою та мисленням, яка традиційно вирішувалася у лінгвістиці через лінгвістичний аналіз понять, суджень та умовиведення. Тепер ці кореляції розглядатимуться у дещо іншому плані, а саме у таких категоріях когнітивної та лінгвокогнітивної природи, як знання, його мовні різновиди, мовні способи репрезентації знань, мовні процедури оперування знанням, ментальні структури та процеси у свідомості (пам'ять, сприйняття, розуміння, пізнання, аргументація, прийняття рішення тощо) [12: 111].

Існують дві точки зору на співвідношення між структурами свідомості та структурами мови. Одна з них виражена у гіпотезі про те, що у свідомості людини функціонують дві цілком автономні зони, два різних механізми мозку – власне свідомість, тобто сукупність знань про навколишній світ, та внутрішній лексикон, де сконцентровані знання про мову (С.Д. Канцельсон) [3]. Згідно з іншою точкою зору на взаємодію свідомості та мови, принципових розбіжностей між ними не існує, і навпаки, знання про світ є опосередковані знаннями про мову та втілені у мовних формах. Наприклад, Р. Віленські [16], Ф. Клікс [14] та інші пропонують таку концепцію репрезентації знань людини, де „*когнітивна структура речення*” ототожнюється з його змістом, а структури значень слів та інших мовних одиниць, виразів та категорій – із структурами репрезентації знань. Подібна модель знань у пам'яті людини інтегрує мовні та позамовні знання.

За будь-якого розуміння кореляцій між знанням про світ та знанням мови неодмінно постає питання про характер зв'язку між ними, і тут розрізняють два напрями пошуку відповіді (О.С. Кубрякова [7]). Один з таких напрямів має своєю метою визначити структури свідомості та структури знання через мовні дані, а інший, навпаки, орієнтований на пізнання структур мови через їх концептуальний аналіз. У першому випадку відомими вважаються лінгвістичні чинники, на базі яких робляться висновки про структуру знань взагалі; у другому випадку – певні концептуальні структури, аналіз яких полягає в з'ясуванні тих мовних форм, що втілюють такі концептуальні структури [7: 36].

Когніція – основне поняття когнітивної лінгвістики, яке охоплює знання та мислення в їхньому мовному втіленні, а тому когніція, когнітивізм виявилися тісно пов'язаними з лінгвістикою. Зараз стало аксіомою те, що в усьому комплексі наук про людину стикаються, в першу чергу, відношення між мовою та іншими видами людської діяльності. Мова навіть в більшій мірі, ніж культура і суспільство, дає когнівістам ключ до розуміння людської поведінки. Саме мова забезпечує найприродніший доступ до свідомості та мисленневих процесів, при чому зовсім не тому, що багато результатів мисленневої діяльності виявляються вербалізованими, а тому що ми знаємо про структуру свідомості лише завдяки мові, яка дозволяє повідомити про ці структури та описати їх будь-якою природною мовою [9: 115].

Формуючись як нова галузь теоретичного й прикладного мовознавства, когнітивна лінгвістика, з одного боку, тісно пов'язана з вивченням когніції в лінгвістичних аспектах і проявах, а з іншого – з дослідженням когнітивних аспектів лексичних, граматичних та інших явищ. У цьому розумінні вона займається репрезентацією власних мовних знань у голові людини і стикується з когнітивною психологією в процесі аналізу словесної або вербальної пам'яті, внутрішнього лексикона, а також породження, сприйняття й розуміння мовлення. У коло її центральних завдань входить також вивчення шляхів і способів вербалізації структур знань, що можуть формуватися людиною у вигляді авторських концептів. Тим самим

когнітивна лінгвістика втручається у дуже складну галузь дослідження, яка безпосередньо стосується опису світу й утворення засобів такого опису [6: 34-47].

Основне завдання когнітивної лінгвістики полягає в описі та поясненні мовної здатності і/або знань мови як внутрішньої когнітивної структури й динаміки того, хто говорить і слухає, яка виступає системою переробки інформації, що складається зі скінченного числа самостійних модулів і співвідносить мовну інформацію на різних рівнях. Кінцева мета лінгвістичного дослідження, що ґрунтується на такій теорії, полягає в тому, щоб охарактеризувати мову як когнітивну сутність [15: 364].

З викладеного вище стає очевидним, що до компетенції когнітивної теорії в лінгвістиці входять питання щодо виникнення інформації про світ, її оцінки, місця в мовній оболонці, збереження пам'яті та перетворення в знання і впливу останніх на поведінку носіїв мови. Перед когнітологами сьогодні стоять надзвичайно широкі завдання, що випливають з необхідності дослідити та описати все багатство психічного життя людини. На відміну від античних філософів, які робили спробу досягнути розумом всі основи людського життя, сучасні когнітологи ставлять своєю метою дослідити сам розум і притаманні йому операції, що породжують здатність комунікації, визначають сприйняття, категоризацію дійсності та її інтерпретацію. Вони вивчають концептуалізацію і категоризацію не тільки статичного предметного світу, але й того, що розвивається, у сукупності його динаміки, зміни в часі та просторі.

Отже, когнітивна лінгвістика виникає на базі когнітивізму в рамках сучасної антропоцентристської парадигми, що суттєво розширює обрії лінгвістичних досліджень. Наприкінці ХХ ст. з'явилася необхідність поглянути на мову з боку її участі в пізнавальній діяльності людини. Інформація, отримана в ході предметно-пізнавальної діяльності, надходить до людини через різні канали, але предметом розгляду в когнітивній лінгвістиці є лише та її частина, яка відбивається і фіксується в мовних формах.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гумбольдт В., фон. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 2000. – 396 с.
2. Демьянков В.З. Теория прототипов в семантике и прагматике языка // Структуры представления знаний в языке. – М.: ИНИОН РАН, 1994. – С. 32-86.
3. Кацнельсон С.Д. Речемысленные процессы // Вопр. языкознания. – 1984. – №4. – С. 20-36.
4. Колшанский Г.В. Объективная картина мира в познании и языке. – М.: Наука, 1990. – 108 с.
5. Кравченко А.В. Язык и восприятие. Когнитивные аспекты языковой категоризации. – Изд-во Иркутского ун-та, 1996. – 159 с.
6. Кубрякова Е.С. Начальные этапы становления когнитивизма: Лингвистика – психология – когнитивная наука // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34 – 47.
7. Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем // Язык и структуры представления знаний: Сб. научно-аналитических обзоров. – М.: ИНИОН РАН, 1992. – С. 34 – 41.
8. Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: РАН, 1997. – 331 с.
9. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – Мн.: ТетраСистемс, 2004. – 256 с.
10. Полложин М.М. Сучасні парадигми лінгвістичних досліджень // Проблеми романо-германської філології. – Ужгород: УжДУ, 1998. – С. 3-15.
11. Полложин М.М. Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: Монографія.–Ужгород: Закарпаття, 1999.– 240с.
12. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира // Вопросы языкознания. – 1990. – № 6. – С. 110-112.
13. Шахнарович А.М., Арама Б.Е. Когнитивный аспект категории модальности // Когнитивная лингвистика конца XX века: Материалы международной научной конференции. – Ч.I. – Минск, 1997. – С. 85-89.
14. Klix F. On the Role of Knowledge in Science Comprehension // Vorabdruck der Plenarvorträge. – Preprints of the plenary session papers of 14 Intern. Linguistenkongr. – Berlin, 10-15 Aug. 1978. - Berlin, 1978.
15. Langacker R.W. Cognitive Grammar // Concise History of the Language Sciences from the Sumerians to the Cognitivists / Ed. by E.F.K. Koener and R.E. Asher. Pergamon, Cambridge University Press, 1995. – P. 364-368.
16. Wilensky R. Meaning and Knowledge Representation // Vorabdruck der Plenarvorträge. – Preprints of the plenary session papers of 14 Intern. Linguistenkongr. – Berlin, 10-15 Aug. 1978. - Berlin, 1978.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ольга Саламатіна – здобувач кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології МДГУ ім. Петра Могили.
Наукові інтереси: лінгвокогнітивні та функціонально-прагматичні особливості сучасної німецькомовної преси.